

הרב יוחנן קפאח

אופן ציון השמות במקרא ובחז"ל כביטוי לטיב היחסים בין הדמויות

סוגיית השמות במקרא זוכה בתקופתנו לבדיקה מעמיקה ומפעם לפעם מעשיר אותנו המחקר בידיעות נוספות¹. להלן אנסה לעמוד על המסר שאותה מעביר המחבר, לשאלת טיב היחסים בין הדמויות, ע"פ האופן שבו הוא בוחר להציג את שם אחת הדמויות בפי רעותה. בשורות הבאות, ברצוני להציע הסבר לשלושה אופני קריאה:

(א) הזכרת האדם כבן אביו ולא בשמו הפרטי, כגון שיקראו לאדם ששמו מנשה בן יוסף, 'בן יוסף' בהשמטת שמו - 'מנשה'.

(ב) הקריאה לאדם בשמו פעמים, כגון: אברהם אברהם, משה משה.

(ג) אי הזכרת שמו של אדם כלל בפי דמות מסוימת או שמזכירו בכינוי בלבד.

טענתי היא, שכאשר שמו של האדם מוזכר בפי אחת הדמויות בשמו הפרטי - הספציפי, הדבר מרמז על קרבה בינו לבין אותה הדמות, ובפרט אם הדמות נוקטת בשמו פעמיים בסמיכות². אך ככל שנמנעת הדמות לנקוט בשמו הפרטי ותחת זאת מכנה אותו כבן אביו³, או שאפילו את שם אביו היא אינה מזכירה, כך גדל הניכור ומתעצמת הרגשת השנאה שבינו לבין אותה הדמות. לדעתי סגנון מקראי זה אומץ גם ע"י חז"ל במדרשים השונים וכמו שיתבאר להלן.

1. ראה לדוגמה את הסדרה: ואלה שמות: מחקרים באוצר השמות היהודיים, עורכים: אהרן דמסקי, אי רייך, יוסף תבורי, רמת גן תשנ"ז-תשס"ד. עד כה יצאו ארבעה כרכים, בשנים: תשנ"ו, תשנ"ט, תשס"ב, תשס"ד.

2. טענה זו כבר העלה רש"י, וכמו שכתב על קריאתו של הקב"ה לאברהם פעמיים: 'אברהם אברהם' (בראשית י"א, יא), וכן ליעקב: 'יעקב יעקב' (בראשית מ"ב, ב) - ילשון חיבה הוא שכופל את שמו. ובניגוד לראבי"ע שפירש זאת כתוצאה של חיפזון (בראשית, שם שם). המקור לדבריו של רש"י הוא ככל הנראה במדרש רבה (פרשה נ"ו, ז) ובספר ויקרא (דבורא דנדבה פרשה א) ועוד. במאפיין זה איני מחדש דבר על דברי רש"י, אלא בזה שאראה שחז"ל נהגו באופן זה במדרשיהם.

3. טענה דומה העלה כבר הרד"ק בפירושו (שמו"א כ"ב, ח-ט) בו הוא טען כי השמטת שאול את שמו של דוד ואחילוך הכוון היא דרך בויון. אותה סברה העלה גם קלינס במאמרו: D.J.A. Clines, 'Y, Y ben X, ben X: Personal Names in Hebrew Narrative Style', VT, 22(1972), pp. 266-287. שלדעתו הביטוי 'בן פלוני' מופיע כאשר הדמות מבקשת להביע זלזול בנשוא השם. אולם לדעתי הכוונה היא להביע שאת נפש מנשוא השם, וכמו שאבאר להלן.

ההיגיון בכך הוא ברור, כאשר האדם מרגיש קרבה לרעהו, הוא מכנה אותו בשמו הפרטי, וככל שאהבה זו גדלה כך השם הולך ונעשה פרטי יותר, אישי יותר. ומנגד, ככל שהשנאה והניכור גדלים נמנע האדם מלהזכיר את שם שונאו או שמכנהו בכינוי⁴. להלן אראה כיצד תופעה זו באה לידי ביטוי במקרא ובמדרשי חז"ל.

- א -

במקרא מצינו שלוש צורות לציון האדם בשמו, ציונו בשמו המלא והארוך - בשמו ובשם אביו (כגון: דוד בן ישי), זיהויו כבן אביו (בן ישי) וציון שמו בלבד (דוד). מעיון באותם המקומות בהם נקרא האדם ע"י דמות כלשהי כבן פלוני, נראה, כמבאר לעיל, שהדבר נעשה על מנת לציין את הכעס או התיעוב והשנאה שחשה הדמות המקראית לאותו אדם⁵, כך שמחמת השנאה שרוחשת אותה דמות לאותו אדם אינה יכולה לבטא את שמו ולכן מזכירה היא אותו בשם אביו בלבד⁶.

כך מצינו בשאול, שמחמת הכעס והשנאה שחש כלפי דוד - "וַיְהִי שְׂאוֹל עוֹזֵן אֶת דָּוִד מֵהַיּוֹם הַהוּא וְהָקְלָאָה" (שמו"א י"ח, ט) לא יכל להזכירו עוד בשמו הפרטי - דוד. לכן אף שקודם לכן עוד הוזכר דוד בשמו בפי שאול - "וַיֵּאמֶר בְּתַנּוּ לְדָוִד רְבֻבוֹת וְלִי בְתַנּוּ הָאֲלָפִים וְעוֹד לוֹ אֵךְ הַמְּלֻכָה" (שם, שם, ח) מרגע זה והלאה, לאחר שהבין שדוד זוכה לאהדת העם ובכך מאפיל עליו ומסכן את

4. כדרך שנרתעים הדביות מלהזכיר את שמה של מחלה מסוימת אלא אומרים בסתם 'המחלה'.
5. אין הכוונה ליבן פלוניי כאשר הוא בא לציין יחוס, אלא רק כאשר יבן פלוני משמש כתחליף לשם. ועל כן כאשר שאול אומר יבן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל (שמו"א ט', כא), אין הכתוב בא אלא לציין את ייחוסו וע"כ אין הוא בא בחשבוננו. וכן יולבני ברזילי הגלעדי (מל"א ב', ז), שבא לציין משפחה ולא שם פרטי. כיוצא בדבר מצינו גם במדרשי חז"ל, כגון: רבי יהושע בן לוי שבמקומות רבים בתלמוד מכוונה הוא יבר ליואי בשל יחוסו, ולא לשם הדגשת הריחוק ממנו.

6. כמובן שישנם סיבות נוספות, כגון לתפארת המליצה או התקבולת שבשירה ואין בזה שום ביטוי של שנאה או דחייה, כמו בפסוקים 'מִי דָוִד וּמִי בֶן יִשָּׁי (שמו"א כ"ה, י), יִמָּה לְנוֹ תִּלְקַּךְ בְּדָוִד וְלֹא נִחְלָה בְּבֶן יִשָּׁי (מל"א י"ב, טז), יִלְכֶּךָ דָּוִד וְעַמְּךָ בֶן יִשָּׁי (דה"א י"ב, יט), מִה זֶה תִּיָּה לְבֶן קִישׁ הַגָּם שְׂאוֹל בְּבִיָּאִים (שמו"א י', יא) ועוד. אלא שטענתי היא, שבמקומות מסוימים, צורת ביטוי זאת באה לבטא כעס ושנאה. יודגש עוד כי ישנם מקרים נוספים בהם הדמות המדוברת קוראת לאדם בשמו אלא כבן אביו, וגם שם אין הכרח להבינם כביטוי לשנאה. כגון: קריאתו של דוד ליואב ואבישי בני צרויה: וְהָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה בְּנֵי צְרוּיָה קָשִׁים מִמֶּנִּי וְשִׁלַּם הִ' לַעֲשֵׂה הַרְעָה בְּרַעְתִּי (שמו"ב ג', לט), וַיֵּאמֶר דָּוִד מַה לִּי וְלָכֶם בְּנֵי צְרוּיָה כִּי תִהְיוּ לִי הַיּוֹם לְשָׂקָי (שמו"ב י"ט, כג). ייתכן שאופן הגדרתם כיבני צרויה נועד לצינםם כאחיים שבאים מאותה משפחה ועל כן שורשם רע ומסיתים אותו לשפיכות דמים או שנקט כך לשם הקיצור.

המשך מלכותו, מתפתחת אצל שאול שנאה לדוד ומעתה לא קורא לו שאול עוד בשמו 'דוד' אלא כיבן ישיי - שכך מצינו כשנעדר דוד מהסעודה שהיה אמור להשתתף בה, פנה שאול אל יונתן בשאלה: "מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלקחם" (שמו"א כ', כז). וכשמבין מתשובת יונתן בנו כי הוא משתף פעולה עם דוד - שנוא נפשו, כועס שאול על בנו ואומר לו - "בן נצנת המרדות הלוא ידעתי כי בחר אתה לבן ישי לבשתך ולבשת ערות אמן: כי כל הנשים אשר בן ישי חי על הארץ לא תכון אתה ומלכותך ועתה שלח וקח אתו אלי כי בן מנת הוא": (שם, שם, ל-לא). הרי שקורא לו 'בן ישי' תוך כדי גילויי שנאה ברורים כלפי דוד.

שנאתו זו של שאול לדוד, אינה מופיעה רק בשיחתו עם בנו, אלא פורצת ועולה גם בשעה שמדבר עם עבדיו, שכך מצינו בשעה שמבין שאול כי לדוד נודעה הסכנה מבעוד מועד, ומפני כך נשמר מפניו וברח מהמצודה אל ארץ יהודה, נושא שאול נאום מוטיבציה לעבדיו ומזכיר את דוד בנאמו, באופן שאין ספק ברגשות השנאה שחש כלפי דוד - "ויאמר שאול לעבדיו הנצבים עליו שמעו נא בני ימיני גם לבלכם יתן בן ישי שדות וכרמים לבלכם ישים שרי אלקים ושרי מאות: כי קשרתם בלכם עלי ואין גלה את אונני בקרת בני עם בן ישי ואין חלה מקם עלי וגלה את אונני כי הקים בני את עבדי עלי לארב ביום הזה" (שמו"א כ"ב, ז-ח). כששומע זאת דואג, מזדהה הוא לחלוטין עם מלכו ונהפך להיות שונא לדוד, ועל כן מיד מלשין הוא עליו באומרו - "ניצן דאג האדמי והוא נצב על עבדי שאול ויאמר ראיתי את בן ישי בא גבה אל אחימלך בן אתשוב" (שם, שם, ט), בדבריו מכנה אף הוא את דוד כיבן ישיי ובכך מעצים המספר גם את יחסו של דואג כלפי דוד.

מיד כששמע שאול את הידיעה החדשה מפי דואג, ממחר הוא אל נוב עיר הכהנים ופונה אל אחימלך בן אחיטוב בכעס בהטילו עליו אשמת בגידה במלכות. האשמה זו לא הייתה מהפה ולחוץ, אלא חריפה ביותר, מעתה רואה שאול באחימלך הכהן הגדול, שותף מלא לאויבו דוד. בעיניו שניהם מנסים לשלול ממנו את מלכותו, ולכן כשהוא פונה לאחימלך הכהן אין הוא קורא בשמו, מחמת השנאה והתייבוס שחש מעתה כלפיו, אלא קורא הוא לו באותו אופן שהוא קורא לדוד, בשם אביו בלבד - "ויאמר שאול שמע נא בן אחיטוב...: ויאמר אליו שאול למה קשרתם עלי אתה ובן ישי בתתך לו לקחם וקרב ושאול לו באלהים לקום אלי לארב ביום הזה" (שמו"א כ"ב, יב-יג).

סגנון ספרותי זה בא לידי ביטוי גם בספר מלכים, שבשעה שעלה פקח בן רמליהו מלך ישראל יחד עם רצין מלך ארם למלחמה על יהודה, שולח ה' את

ישעיהו הנביא אל המלך אחז על מנת להרגיעו וכך אומר לו: "הַשְׁמֵר וְהִשְׁקֵט אֶל תִּירָא וּלְקַבֵּךְ אֶל יֵרֵךְ מִשְׁנֵי זְנֵבוֹת הָאוֹדִים הַעֲשֵׂנִים הָאֵלֶּה... רָצִין וְאָרֶם וּבֶן רַמְלִיָּהוּ: יֵצֵן פִּי יֵצֵן עֲלֶיךָ אָרֶם קֶעָה אֶפְרַיִם וּבֶן רַמְלִיָּהוּ לְאֹמֵר" (ישעיהו ז', ד-ה). ברור הוא שישנו כעס גדול על פקח בן רמליהו, וסביר שהכעס עליו גדול מאשר הכעס על רצין מלך ארם בהיותו חלק מעם ישראל, ולפיכך מכנהו מעתה הכתוב בשני הפרקים (ז'-ח') הבאים בשם 'בן רמליהו' בניגוד להזכרתו עד עתה בשם פקח בן רמליהו. נראה שזה בשל הכעס הגדול שהיה כלפיו בהתחברו לרשע נגד אחיו יהודה.

הרי נראה באופן ברור, שהבחירה לציין את האדם בשם אביו בלבד, משמשת כאמצעי ספרותי חשוב במקרא, שבא לציין את סלידת המדבר מהאדם שעליו הוא מדבר, עד שמחמת סלידתו אינו יכול להזכיר את שמו ועל כן קוראו בשם אביו. טכניקה ספרותית זו מופיעה גם אצל חז"ל במקומות שונים ולהלן אראה שימוש זה בשלושה מדרשים.

כשחטאו המרגלים בהוצאת דיבר הארץ רעה, הלינו את כל העדה על משה ואהרן. לעזרתם נחלצו שני המרגלים יהושע וכלב. אך טבעי הדבר כשהעם ממורמר על אנשים מסוימים עד שאומר העם "לְרָגוּם אַתֶּם בְּאֶבְרָתִים" (במדבר י"ד, י) כל הבא לסנוגר עליהם לא יצליח אפילו לומר את דברו. וכך אכן מספרים לנו חז"ל, שבשעה שביקש יהושע לדבר בעד משה לא נתנו לו העם לומר כלום, עד שהערים עליהם כלב, וכך מסופר במדרש:

"זוהי כלב את העם אל עשה' (במדבר י"ג, ל) – אפר רבה: שהסיתו בדברים, פתח יהושע דקא משתעי, אפרי ליה: דין ראש קטיעה יעללי? אפר: אי משתענא אפרי בי פילתא וחסיפין לי, אפר להן: וכי זו בלבד עשה לנו בן עפרים? סברי בגנותיה קא משתעי, אישתיקו, אפר להו: הוציאנו פפצרים וקרע לנו את הים והאכילנו את הפן, אם יאפר עשו סולמות ועלו לרקיע לא נשפע לזו? 'עלה נעלה וירשנו אותה' וגו' (סוטה לה, ע"א).

הרי שעייפ תיאורם של חז"ל, הטעה כלב את העם לחשוב שבגנותו של משה הוא מדבר, וזאת עיי שאמר יוכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם! אלא שחז"ל מוסיפים נופך נוסף, כלב כינה את משה 'בן עמרם' ולא קרא לו בשמו 'משה', מפני שבאופן זה ניכר היה בעליל בעיני העם שבגנותו של משה יקא משתעי, ולפיכך שתקו לשמוע את דבריו.

במדרש אחר במסכת ברכות (י, ע"א) מתארים לנו חז"ל את ביקורו של ישעיהו הנביא אצל חזקיהו המלך. בביקור זה מבשר ישעיהו למלך חזקיהו כי ימות וזאת בשל הסיבה שלא עסק במצווה החשובה של פריה ורביה. אך חזקיהו אינו נרתע מהנבואה ומבקש לשאת את ביתו של ישעיהו לאישה שבכך ירמא זכותא דידי (חזקיהו) ודידך (ישעיהו) ונפקי מנאי בנין דמעלו! אלא שכאן השיבו ישעיהו שחבל לו על המאמץ לפי שיכבר נגזירה גזירה! על כך השיבו חזקיהו בכעס:

"אפר ליה: בן אמוץ, כלה נבואתך וצא! כך מקובלני בבית אבי אבא – אפילו חרב חדה פונחת על צוארו של אדם אל יפגע עצמו פן הרחמים".

כעסו של חזקיהו סרוך, אסור לייאש את האדם ולהרפות אותו מלבקש רחמי שמים. כעסו של חזקיהו מועצם ע"י כינויו את ישעיהו בן אמוץ בשם 'בן אמוץ' בלבד, דבר המבטא כעס וריחוק.

גם באגדות החורבן בסיפור המפורסם במסכת גיטין (נה, ע"ב) על קמצא ובר קמצא, נוקטת הגמרא דוגמא של שני אנשים ששמותיהם כמעט זהים לחלוטין בהבדל אחד: "ההוא גברא דרתמיה קמצא ובעל דבביה בר קמצא". לא סביר שמדובר כאן באב ובנו, יותר נראה שחז"ל נקטו שמות סתמיים⁷, אלא שכינו את הרע האהוב בשם 'קמצא' (-שם פרטי) ואת האדם השנוא בסגנון המבטא אדם שנוא - 'בר קמצא'.

- ב -

התופעה של קריאת שמו של האדם פעמיים, מצויה פעמים מספר במקרא, ומאפיינת את הקרבה הרגשית והאהבה שחשה הדמות לאותו אדם. הקריאה בשמו הפרטי, כמובא לעיל מבטאת את הקרבה אליו, והקריאה בשמו בסמיכות פעמיים מעצימה אהבה זו.

כך מצינו בארבעה אישים שהיו אהובים על הקב"ה קראם ה' בשם פעמיים לחיבתם, שכן מצינו באברהם, שקודם בניסיון העקידה קראו הקב"ה אברהם, אך לאחר שעמד בניסיון זה קראו בשמו פעמיים - "ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם" (בראשית כ"ב, יא). גם שהקב"ה מתגלה ליעקב אבינו קודם ירידתו למצרים, קורא לו ה' בשמו ואומר "ויאמר אלהים לישראל במראת הלילה ויאמר יעקב יעקב" (בראשית מ"ו, ב), יתכן והיה בכך רצון לעודד ולחזק את יעקב לפני ירידתו למצרים. גם משה כשגלה למדין ורעה את הצאן, התגלה אליו ה' בסנה וקרא לו - "ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה" (שמות ג' ד). בדומה למשה רבינו, גם לשמואל בהתגלות הראשונה של ה' אליו קראו ה' - "שמואל שמואל ויאמר שמואל דבר כי שמע צבדך" (שמו"א ג', י).

7. ככל הנראה ההבנה הפשוטה של השם 'קמצא' היא 'פחת' כלומר בר או חפירה. כמו שמתרגם יונתן מילה זו בפסוקים: "פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ: והיה הנס מקול הפחד יפל אל הפחת..." (ישעיהו כ"ד, יז-יח). וראה בנידון זה את דברי הרמב"ן בבראשית (מא מז). סביר שחז"ל נקטו בשמות אלו לתיאור דמויות אלו, על מנת להביע את דעתם השלילית עליהם.

ע"פ רעיון זה יובן המדרש הבא:

"ויקרא אליו פלאך ה' פן השמים אברהם אברהם, תני רבי חייא לישון חיבה לישון זירוז⁸, ר' אליעזר בן יעקב אפר לו ולדורות, אין דור שאין בו כאברהם ואין דור שאין בו כיעקב ואין דור שאין בו כמשה ואין דור שאין בו כשפואל⁹?"

תחילתו של המדרש מובן, שכפילת שמו של אברהם מציינת את חיבתו או שבאה על מנת לזרזו במצוות ה', אך מה מוסיף ר' אליעזר בן יעקב בעניין אברהם, יעקב, משה ושמואל? מה המכנה המשותף לארבעתם? ומה המחבר בין הרישא לסיפא? אמנם ע"פ האמור יובן המדרש. כל ארבע האישים הללו נכפלו בשמותם לחיבתם, ומבקש ר' אליעזר בן יעקב ללמד שבכל דור ודור ישנם צדיקים כדוגמתם, שחביבים הם כלפי ה', דבר המוצא את ביטוי בכפילת שמם.

תופעה מעניינת מאוד שחוזרת פעמים מספר במקרא, היא בשעת פרידתו של אדם מדמות אהובה עליו. באותם מקומות ניתן לראות כי השם של הדמות האהובה נאמר פעמיים ובצרוף כפול של יחס הקרבה, כגון אבי אבי או בני בני. כך מצינו לאחר שדוד מגלה כי אבשלום נהרג, זועק הוא מרה תוך שהוא קורא בשמו של בנו פעמים רבות ובצרוף הקרבה "בני בני": "ויצעק המלך ויצל על עלית השער ויבך וכה אמר בלכתו בני אבשלום בני בני אבשלום מי יתן מותי אגני תחתך אבשלום בני בני... והמלך לאט את פניו ויצעק המלך קול גדול בני אבשלום אבשלום בני בני" (שמי"ב י"ט א, ה).

בדומה לכך מצינו בשעה שעולה אליהו בסערה השמימה, אלישע רואה זאת, צועק ואומר "אבי אבי רַבֵּב יִשְׂרָאֵל וּפְרָשִׁיו" (מל"ב ב', יב). בדיוק באותה דרך, נוהג כלפי אלישע יואש מלך ישראל, בשעה שנטה אלישע למות - "ויבך אליו יואש מלך ישראל ויבך על פניו ויאמר אבי אבי רַבֵּב יִשְׂרָאֵל וּפְרָשִׁיו" (מל"ב י"ג, יד).

כמובא לעיל, דרך זו אינה דרכו של המקרא בלבד, גם חז"ל נקטו באותה דרך של קריאה בשם האדם או בכינויו להורות על חיבה. בגמרא מסופר על יהושפט מלך יהודה שבשעה שהיה רואה תלמיד חכם היה עומד מכסאו מחבקו ומנשקו וקורא לו "רבי רבי מרי מרי" (מכות כד, ע"א). גם כשיצאו בני עירו של רבי אלעזר בי"ר שמעון לקראתו, היו אומרים לו שלום עליך רבי רבי, מורי מורי (תענית כ, ע"ב) צורת קריאה המראה את החיבה לרבי. כך גם מוכיח תוכחת אהבה, המלאך את קטינא על שאינו מתכסה בבגד של ארבע כנפות על מנת שלא

8. ייתכן כי זהו מקורו של ראבי"ע (המובא לעיל הערה 2) בפירושו בבראשית מ"ו, ב.

9. מדרש רבה פרשה נ"ו ז.

יתחייב בציצית. המלאך פונה אליו בשמו: "אמר ליה: קטינא קטינא¹⁰, סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא, ציצית של תכלת מה תהא עליה?" (מנחות מא, ע"א). לצורה זו יש גם השלכה הלכתית. ישנם מגדולי רבותינו¹¹ שאמרו שהטעם שיש להפסיק בייג מידות בין ה' ראשון לה' שני, הוא על מנת שלא ישמע שנוקט בדרך חיבה כלפי מעלה, זאת בנוסף לטעמים הידועים.

- ג -

ומכאן נגיע לביטוי השלילי ביותר - אי הזכרת שמו של אדם, כתוצאה מסלידה עמוקה ביותר ממנו. אחד הגילויים החריפים של גילוי שנאה זו, הוא באי הזכרת שמו של האדם השנוא. במקומות מספר בהם מתוארת שנאה תהומית בין שתי דמויות, בוחר המספר להשמיט את שם הדמות השנואה כאשר השנוא מדבר עליה, וזה כמובן במטרה להעצים ולתאר את השנאה השוררת בין השניים.

כך מצינו באחי יוסף, שיחסם השלילי ליוסף מתואר בפסוק "וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום" (בראשית ל"ז, ד), בראותם אותו מתקרב אליהם, אומרים הם זה לזה "הנה בעל החלומות הלזה בא"¹² (שם, שם יט), אחי יוסף קוראים לו 'בעל החלומות' ונמנעים מלהזכיר את שמו. גם יהוא, בטיהור שעושה בשם ה' בבית מלך ישראל, לאחר שנהרגה איזבל אשת אחאב, מצווה הוא על קברתה בלא שמזכיר את שמה - "פיקדו את הארורה הזאת וקברוה" (מל"ב ט', לד). כך גם מצינו באמנון שלאחר שהפיק את זממו בתמר, החליט לגרשה מביתו מאחר והתהפכה אהבתו אליה לשנאה יוקדת - "וַיִּשְׁנְאָה אֶמְנֹן לְהַאֲמִיר לָהּ אֶמְנֹן קוֹמִי לְכִי" (שמו"ב י"ג, טו). לא זו בלבד שלא עזרו תחנוניה של תמר על הרעה הגדולה שעושה עמה, אלא קורא הוא למשרתו ואומר לו "שִׁלְחוּ נָא אֶת זֹאת מִצֵּלְי הַחוּצָה וְנַעַל הַדָּלֶת אַחֲרַיָּה" (שם, שם יז), כך מגרשה בתיעוב, ומחמת שכן אינו יכול להזכיר את שמה ומכנה אותה 'זאת'.

10. כך נראה לי לפרש גם את דברי אובא טמיה (מעלה באוב) שבשמעו את שאלתו של רב קטינא 'מי ידע אובא טמיה האי גוהא מהו', 'ירמא ליה קלא: קטינא קטינא, אמאי לא ידענא? בשעה שהקדוש ברוך הוא זוכר את בניו ששרויים בצער בין אומות העולם מוריד שתי דמעות לים הגדול, וקולו נשמע מסוף העולם ועד סופו, והיינו גוהאי (ברכות נט, ע"א). שאף שקטינא סלד מאותו אדם, מכל מקום נראה שאותו אובא טמיה חיבב את רב קטינא.

11. מפי השמועה.

12. סיבה זו היא בנוסף לכך שייתכן כי נקט המספר בביטוי זה על מנת להראות את סיבת שנאתם אליו - 'על חלומותיו ועל דבריו'.

גם הגבעונים, בבקשם לנקום בשאול, אף שמתחילה קראו לשאול בשמו - "אִין לְנוּ כָסֶף וְזָהָב עִם שְׂאוּל וְעַם בְּיָתוֹ" (שמו"ב כ"א, ד), מאחר שניסה דוד להניאם מכך, השיבו לו תשובה שאינה משתמעת לשני פנים - "וַיֹּאמְרוּ אֶל הַמֶּלֶךְ הָאִישׁ אֲשֶׁר כָּלְנוּ וְאֲשֶׁר דָּמָה לְנוּ נִשְׁמְדָנוּ מֵהַתִּיצָב בְּכָל גְּבֹל יִשְׂרָאֵל" (שם, שם ה), דעתם נחרצת להינקם משאול ומביתו, את סלידתם ממנו ביטאו בכך שלא הזכירוהו בשמו.

כשאלישע יושב בביתו עם הזקנים והמלך יהורם בן אחאב שולח להיפרע ממנו על הרעב המתמשך בארץ, אומר אלישע לזקנים "הֲרֵאִיתֶם כִּי שָׁלַח בֶּן הַמֶּרְצָח הַזֶּה לְהַסִּיר אֶת רֵאשִׁי" (מל"ב ו', לב), נראה כי כאן ישנו שילוב של יבן פלוני בנוסף לאי אמירת שמו, במטרה להעצים את ביטוי הריחוק והתיעוב¹³. באותו צורה נוקט המספר גם בדבריה של חנה לעלי, לאחר שחשדה האחרון בשכרות אמרה לו - "אֵל תִּתֵּן אֶת אֲמַתְךָ לְפָנַי בַּת בְּלִיעַל כִּי מָרַב שִׁחִי וְכַעֲסִי דְבַרְתִּי עַד הַנְּהָה" (שמו"א א', טז), כלומר ביקשה ממנו שלא יחשדה בשכרות ולא יבונה בפני צרתה פנינה (ע"פ רש"י ורד"ק) שאותה כינתה יבת בליעל.

- ד -

דומני ששיטה זו נוהגת גם בימינו כיום. החברים הקרובים או המבקשים להתקרב איש לרעהו ולהפגין את קרבתם, קוראים זה לזה בשם הפרטי, שם החיבה או כינוי החיבה. הרחוקים זה מזה או שצריכים לשמור על מרחק מסוים, קוראים זה לזה בשם המשפחה או בתואר כבוד: מר פלוני או רב פלוני, והשונאים זה את זה, מחמת שנאתם אינם קוראים האחד לשני בשם כלל, אלא אומרים 'ההוא' וכד' או בכינוי באחד מכינויי הגנאי.

ומכאן ניתן להסיק אמירה פדגוגית חינוכית. מחנך המבקש להראות שאף שהוא דורש ומטיל על תלמידיו מטלות לימודיות ואוכף עליהם את משמעתו, עושה הוא זאת מתוך אהבה ודאגה כנה לתלמידיו, רצוי שיסגל לעצמו את הקריאה בשם הפרטי של תלמידיו, ובכך יבטא את אהבתו אליהם. קריאה בשם המשפחה מבטאת ריחוק ורשמיות, כך שנראה שכל עבודתו היא מתוך כורח ולא כשליחות. ומתוך כך תרבה האהבה ביניהם שהרי "בְּמֵים הַפְּנִים לְפָנִים בֶּן לֵב הָאָדָם לְאָדָם" (משלי כ"ז, יט), וכך תגדל השפעתו של הרב על תלמידו.

13. זאת כמובן בנוסף לכך שקראו בן המרצח על שבא להורגו כדרך שהרג את נבות (רד"ק ורלב"ג שם).